

*Ольховський В. О., Бондаренко В. В., *Дубовий І. В.*

Харківський національний медичний університет

* Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи

ВНЕСОК ЗАСЛУЖЕНОГО ПРОФЕСОРА ЄФРЕМА ЙОСИПОВИЧА МУХІНА У РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ СУДОВОЇ МЕДИЦИНИ

У 2016 році був відзначений 250-річний ювілей від дня народження видатного вітчизняного вченого, анатома, фізіолога, хірурга, гігієніста і судового медика, заслуженого професора Єфрема Йосиповича Мухіна (1766–1850), видатного представника вітчизняної медицини першої половини ХІХ століття. Професор Є. Й. Мухін відомий медичній громадськості, перш за все, як досвідчений лікар-хірург, вчитель М. І. Пирогова, І. В. Буяльського, І. Є. Дядківського, засновник анатоμο-фізіологічного напрямку в медицині та вчення про провідну роль нервової системи в процесах здорового і хворого організму. Будучи автором понад 50 наукових робіт з різних напрямків теоретичної та клінічної медицини, професор Є. Й. Мухін зробив певний внесок у розвиток вітчизняної судової медицини, будучи з 1813 по 1835 р. професором кафедри анатомії, фізіології та судової медицини Московського університету і автором низки робіт з судової медицини і токсикології.

Протягом багатьох років, у тому числі під час святкування 250-річчя від дня народження, представники різних медичних шкіл згадували досягнення Є. Й. Мухіна переважно з боку своїх галузей, зокрема анатомії, фізіології, хірургії, неврології, травматології, гігієни, паразитології. Згадувань про внесок професора Є. Й. Мухіна у розвиток судової медицини майже не було, що, на наш погляд, є упущенням, яке не дозволяє у повній мірі оцінити особистість такого видатного вченого й педагога. У зв'язку з цим нами була зроблена спроба висвітлити внесок професора Є. Й. Мухіна у розвиток вітчизняної судової медицини першої половини ХІХ століття.

Єфрем Йосипович Мухін народився 28 січня 1766 року в селі Зарожне Чугуївського повіту Харківської губернії в дворянській сім'ї. Початкову освіту Єфрем Йосипович здобув у Харківському колегіумі, відомому на той час просвітницькому центрі Слобідської України до відкриття у 1805 році Харківського Імператорського університету. У колегіумі Мухін вивчав філософію, математику, музику, історію, малювання, географію, риторичку, а також мови — слов'янську, латинську, грецьку, італійську, французьку та німецьку. У зв'язку з відкриттям у 1787 році у м. Єлизаветграді (нині — м. Кропивницький) медико-хірургічної школи Є. Й. Мухін був направлений туди для

проходження медичного навчання. Після закінчення школи у 1789 році він був переведений у лікарі та призначений на посаду прозектора Єлизаветградського Головного військового шпиталю. Після закінчення війни з Туреччиною Є. Й. Мухін у 1795 році вступив на медичний факультет Московського університету, а у 1800 році успішно захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора медицини на тему: «О стимулах, действующих на живое человеческое тело», де виклав питання про залежність життєдіяльності людського організму від зовнішніх та внутрішніх збудників для потреб теоретичної і практичної медицини. З 1800 по 1803 р. Є. Й. Мухін читав курс патології і терапії у Московській медико-хірургічній академії, з 1802 по 1812 р. був на посаді головного лікаря Голіцинської публічної лікарні, а з 1809 по 1816 р. — професором кафедри анатомії і фізіології Московської медико-хірургічної академії. У 1816 році Мухіну було присвоєно звання академіка і він став членом Медичної ради й отримав статус колезького радника.

Міжнародне та громадське визнання Є. Й. Мухіна прийшло після опублікування його праць за кордоном. У 1804 році він був обраний кореспондентом Паризького гальванічного товариства, у 1805 році — ординарним членом Геттінгенського повивального товариства й ординарним членом Московського медико-хірургічного товариства, у 1806 р. — почесним членом Санкт-Петербурзького медико-філантропічного товариства, у 1807 р. — почесним членом Московського товариства дослідників природи, у 1812 р. — почесним членом Харківського університету.

У 1813 році Є. Й. Мухін отримав посаду професора кафедри анатомії, фізіології та судової медицини Московського університету, де працював до 1835 року, аж до свого звільнення. З цього моменту Є. Й. Мухін починає викладати курс судової медицини за спеціальною програмою, поєднуючи теоретичні заняття з практичними у вигляді судово-медичних розтинів трупів. У зв'язку з відсутністю на той час вітчизняних підручників з судової медицини Мухін користувався іноземним посібником І. Я. Пленка (1799) «Избранные предметы относительно судебной медико-хирургической науки. Заключающие в себе розыски врачебно-судебные: I. По уголовному суду. II. По гражданскому. III. По духовному. IV. По врачебному благочинию. Переведенные с латинского на российский язык лекарем Иваном Кашинским». Беручи до уваги специфіку вітчизняного законодавства і власне бачення викладання судової медицини, професор Є. Й. Мухін, в період з 1818 по 1820 рр., написав «Рукописное прибавление» до цього підручника на 174 сторінках, яке, на жаль, не було видано друкованим способом і зберігається в єдиному екземплярі в музеї Військово-медичної академії в Санкт-Петербурзі.

Є. Й. Мухін називав судову медицину наукою, що дає правила, «как объяснять причины сомнительных: смерти, состояния здоровья и болезни совершеннолетних и новорожденных, а также и уродства». Він писав: «Судебно-врачебная наука — есть совокупность врачебных правил, служащих надежнейшим основанием к образованию удовлетворительных врачебных ответов на предлагаемые вопросы от власти о состоянии трупа и живого человека». Є. Й. Мухін підкреслював науковий характер і суспільну спрямованість судової медицини, у зв'язку з чим пред'являв великі вимоги до студентів, які прагнули стати судовими медиками. «Судебный врач, — говорил він, — должен знать философию, логику, анатомию человеческую и животную, физиологию, патологию, знакословие, терапию, хирургию, натуральную историю, химию, врачебное веществословие и топографические сведения: должен быть добросовестным, беспристрастным, не лихоимец». Маючи величезний досвід лікаря-хірурга, який пройшов у тому числі і Російсько-турецьку війну, Мухін розумів всю важливість судової медицини для слідчих органів. Він багато уваги приділяв зовнішньому огляду трупа на місці події, вимагав обов'язкової присутності при цьому кримінального судді, наголошував на необхідності пошуку предметів навколо трупа (знарядь травми), які могли стати причиною виникнення тілесних ушкоджень. «При осмотре необходимо убедиться, что тело мертвое, чтобы не вскрыть мнимоумершего, и если имеется малейшая искра жизни, то принять все возможные меры для возбуждения жизнедеятельности организма», — писав Є. Й. Мухін. Крім цього, при перенесенні тіла необхідно дотримуватися крайньої обережності, щоб не збільшити ушкодження. «Если наружный осмотр недостаточен для открытия нанесенного вреда чуждым или самовольным насилием, — відзначав Є. Й. Мухін, — тогда предпринимается внутренний осмотр также для открытия свойства повреждения и последствий. Почему осматриваются все части, преимущественно, где повреждение имеет место».

Велике значення Є. Й. Мухін приділяв судово-медичному розтину трупів, мета якого «раскрыть степень повреждения, вследствие которого неизбежно должна была наступить смерть, и установить возможность насилия». Судовий лікар, якщо не був присутній на місці події, повинен знати відомості про вік, ремесло, звання, спосіб життя померлого, вид пошкодження, знаряддя вбивства, положення тіла після смерті, час і місце, де було тіло знайдено. Бажано також знати, чим хворів померлий, як лікувався і скільки часу перебував без медичної допомоги. «Никакие догадки нельзя принимать за врачебную истину», — писав Мухін.

Особливу увагу він радив звертати на вигляд рани, місце та інші ознаки, що характеризують поранення: «раны смертельные зависят

от множества совокупных повреждений, от возраста, пола, сложения, индивидуальности, времени года, образа жизни, свирепствующей эпидемии, погоды, провинциальных обстоятельств и недостаточно хорошего лечения, свойства и отправления поврежденной части». На думку Є. Й. Мухіна, смертельні рани слід розділяти на 3 класи: 1) неминуче смертельні; 2) недосконало смертельні; 3) випадково смертельні. До неминуче смертельних ран відносяться ті рани, «коих смертоносные последствия суть неразрывные произведения одной первичной причины и болезни, а не присоединившихся случайных причин», наприклад, поранення серця, головного, спинного мозку та ін. До недосконало смертельних ран Мухін відносив ті рани, які дуже важкі, але не були своєчасно вилікувані, а до випадково смертельних ран він відносив ті рани, які «не излечены вследствие несовершенства науки, которые были бы излечены, если бы не препятствовал случай, не присоединилось содействие случайной причины». Летальність тієї чи іншої рани Мухін розглядав як поняття відносне. Так, наприклад, «в младенчестве силы действуют совсем иначе, нежели в совершеннолети и в старости: чувствительность и слабость детей при повреждениях средние, последствия сильных кровотечений скоро вознаграждаются, кости гибки, а в старости ломки». На думку Мухіна, летальність ран залежить і від якості зброя траєкторії травми. Так, нерідко великі за розмірами зброя насильства менш смертоносні, ніж дрібні, у зв'язку з чим необхідно враховувати властивості і ступінь пошкодження органу, якість зброя насильства та силу його дії. «Если есть раны на теле, то необходимо сопоставлять орудия и тела с повреждением», — писав Є. Й. Мухін. Він вважав за необхідне диференціювати вбивство від самогубства, багато уваги приділяв асфіксії, утопленню, отруєнням, дії шкідливих газів.

В особливий розділ Є. Й. Мухін виділив «науку о ядах и противоядиях», яку читав окремим самостійним курсом з 1821 року. «Необходимо обучать студентов медицинского факультета разложением и открытием ядов в разных жидкостях и твердых веществах, как-то: в вине, чае, хлебе и прочее, а также распознаванием химических примесей, которые внушает употреблять иногда корысть и кои суть предметы судебного врача». Були введені спеціальні заняття з судово-хімічних досліджень.

Велику увагу Є. Й. Мухін приділяв правилам оформлення судово-медичних висновків — протоколів. Він писав: «В протокол все вносится: способ, каким учинен внешний осмотр и внутреннее сечение, где, чем, кем, что открыто и что служит судебным основанием для судей. Потом сочиняется донесение или ответ, держась введенного порядка». «Думаю, — писав Є. Й. Мухін, — что должно решительно и определенно или с вероятностью делать свое заключение. От

сложных или простых причин бывают сложные смертоносные последствия. Врач должен оставаться в кругу или в атмосфере сей науки, не выходя из пределов оной», тобто не виходити за межі своєї компетенції, що є актуальним і в теперішній час.

У своїх роботах Є. Й. Мухін приділяв особливу увагу і судово-медичній експертизі живих осіб, зокрема визначенню віку, акушерському і військово-медичному огляду, встановленню самоушкодження, здатності до несення військової служби і т. ін. Будучи тісно пов'язаним з діяльністю органів практичної експертизи, як консультант у найбільш складних судово-медичних справах, професор Є. Й. Мухін завжди враховував законодавчі зміни Медичної ради в галузі судово-медичної експертизи і включав їх у програму навчання. Наприклад, видані у 1829 році «Правила о судебном-медицинском осмотре и вскрытии мертвых тел» вивчалися студентами на практичних заняттях. В процесі навчання студенти піддавалися спеціальним випробуванням по класу судової медицини, про що подавалася спеціальна відомість в деканат із зазначенням пройденого обсягу за програмою.

У 1832 році проф. Є. Й. Мухін видав навчальний посібник для студентів і лікарів «Вопросы из физиологии, судебной медицины и медицинской полиции, предлагаемые из частных и публичных испытаний анатомии, физиологии, судоврачебной науки, врачебной полиции ординарным профессором Е. О. Мухиным» (51 с.). У 1834 р. виходить у світ друге видання посібника «Дополнительные вопросы из наук преподаваемых».

Велика робота проводилась Є. Й. Мухіним також в області видання в Росії перекладної зарубіжної літератури, що мало актуальне значення в галузі медицини. Так, під його керівництвом були перекладені і видані наукові праці Орфіли, Шпренгеля, Шнейдера, Бухана, Шеффера, Вестфальта, Робертсона, Ленгоссека, Вільдберга та ін.

Крім курсу судової медицини, професор Є. Й. Мухін читав на кафедрі і курс медичної поліції, куди входили питання суспільної гігієни і «науки о ядах». «Медицинской полицией» Є. Й. Мухін називав науку, яка «предлагает врачебные средства и образ жизни для соблюдения здоровья и жизни народа; предотвращает действие болезнетворных причин, искореняет болезни». Одним із завдань медичної поліції Е. О. Мухін вважав боротьбу зі знахарством і шарлатанством шляхом підготовки кваліфікованих медичних кадрів, організацією державних лікарень і аптек.

У 1835 році Є. Й. Мухін закінчив свою роботу в Московському університеті і в віці 69 років вийшов на пенсію. За заслуги перед державою і у зв'язку із 25-річною педагогічною діяльністю рішенням Медичної ради Є. Й. Мухіну було присвоєно звання «заслуженого

професора». Помер Єфрем Йосипович у 1850 році в маєтку Кольцово Смоленської губернії.

Завдяки діяльності таких особистостей, як заслужений професор Є. Й. Мухін, судова медицина в першій половині XIX століття ставала поступово самостійною дисципліною, внаслідок чого у 1835 році на підставі 2-го Університетського статуту були засновані самостійні кафедри судової медицини, медичної поліції, історії та літератури медицини, енциклопедії та методології. Багато принципів, що були висловлені на початку XIX століття одним з основоположників вітчизняної судової медицини, отримали й надалі свій розвиток і не втратили актуальності і в теперішній час.

У 2016 році, у зв'язку з 250-річчям від дня народження заслуженого професора Є. Й. Мухіна, на його батьківщині, в селі Зарожне Чугуївського району Харківської області, зусиллями медичної громадськості Харківщини був встановлений пам'ятник, що нагадує сучасникам про українське походження видатного лікаря, вченого, педагога і судового медика.

Лісовий В. М., Ольховський В. О., Робак І. Ю.
Харківський національний медичний університет

**НАРОДЖЕННЯ КАФЕДРИ (УТОЧНЕННЯ ДАТИ
ЗАСНУВАННЯ КАФЕДРИ СУДОВОЇ
МЕДИЦИНИ, МЕДИЧНОГО ПРАВОЗНАВСТВА
ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА ХАРКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ)**

Кафедра судової медицини, медичного правознавства імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету (ХНМУ) бере свій початок від кафедри анатомії, фізіології та судової лікарської науки медичного факультету Імператорського Харківського університету. Вона була однією з шести перших університетських медичних кафедр. Відтак час її створення повністю співпадає з часом створення самого закладу. І дотепер таким часом вважався 1805 рік [1, с. 465; 5]. Проте останні історичні дослідження спростували однозначне бачення постанови першого в підросійській Україні класичного університету [2].

Справа в тому, що терміном «створення» підміняються два поняття: «заснування» і «відкриття». Якщо казати про «заснування», то це 1804 рік. Тому що 5 (або 17 за григоріанським календарем) листопада саме 1804 року російський імператор Олександр I підписав установ-